

"ŞÈRUR" SÖZÜNÜN ETİMOLOJİSİ HAKKINDA

Azerbaycan Türk dilinde mevcut olan onomastik terimler, yani özel adlar araştırılması gereken önemli konulardan biridir. Bu kapsamda araştırılmaya ihtiyaç duyan konulardan biri de toponimlerdir. (Bu söz Yunan menşeli topos: yer, onoma: ad sözlerinin birleşmesinden oluşmuştur). Toponimlere hem yerleşim merkezlerinin adları (oykonim) hem de dağ, tepe, düzlük, dere, geçit adları (oronimler) dahildir.

Yer adlarının incelenmesi sonucunda o yerin kökeni, tarihi, etnik özelliği milli kimliği vs. gibi problemler açıklık kazanacaktır. Tabi toponimler herhangi bir tesadüf sonucunda değil, her zaman ve her yerden belli kanunlar esasında yaratıldığından ait olduğu halkın dili, tarihi, kültürü, adet, gelenek ve göreneklere ile sıkı bağlıdır. Halkın tarihini, dilini, etnik yapısını, coğrafyasını, bugüne ulaştırmakta özel adlar vazgeçilmez bir kaynaktır. Çünkü dildeki her özel ad (onomastik vahid) sosyal tarihi gelişimin, olayın ürünüdür. Uzak geçmişte halkın yarattığı tek tek her yer adı tarihimize tanıklık eder. Çağdaş devirde tartışmalara yol açan, karanlık kalmış problemlerin aydınlatılmasında bu kaynaklar tutarlı ipuçları verebilir. Şimdiye kadar Türk dünyasının zengin hazinesine ait binlerce yerleşim yeri, onların adları, kuruluş tarihi öğrenilmemiştir. Böyle yerlerden biri de uzak geçmişimizin izlerini bugüne taşıyan "Şèrur" oronim ve oykonimidir. (Bu söz Şèrur düzlüğü, Şèrur rayonu ve Şèrur şehri adlarında kendini korumaktadır).

"Şèrur" sözüne eski ve muhteşem yazılı kaynaklarımızdan biri olan "Kitab-ı Dede Korkut" destanında rastlıyoruz. Ünlü Azerbaycan alimi Hamid Araslı'nın hazırladığı "Kitab-ı Dede Korkut"un "Uşun Koca Oğlu Segrek Boyunu Beyan eder" adlı onuncu boyunda anlatılmakta: "...ondan Şerukum ucundan Göğce Denizine tekin el çarptı. Galebe doyum oldu. Yolu Èlince Kalesine uğramıştı"(Kitab-I Dede Korkut, 1978: 134).

Ferhat Zeynalov ve Semet Èlizade'nin birlikte hazırladıkları metinde ise "Şeruk" sözü tamamiyle farklı şekilde verilmiştir: "...Andan Şirokuz ucundan Göğce Denize tekin el çarptı. Galaba toyum oldu. Èlince Kalesine uğramıştı".

Genellikle, bu adı çeşitli naşirler ve araştırmacılar şöyle okumuşlardır: Orhan Şaik, Şürükün ve Şiroküven; Girzioğlu Muhammed Fahreddin-Şirokavan; Muharrem Ergin-Şiroküven; H. Araslı

Doç. Dr. Akif İMANOV
Nahçıvan Özel Ü. Öğr. Üyesi

Azeri Türkçesinden Aktaran:
Zülfıye VELİBEYLİ

1938'deki neşrinde -Şêrur, 1960 basımında (sonraki neşirde de A. İ.) -Şerukun, Bartold -Şeryukyüz; Ş. A. Cemşidov- Şêrurun (CEMŞİDOV,1977:52)

Ş. Cemşidov daha sonra yazıyor: "Bu okunuşlar açıkça gösteriyor ki metinde (Arap alfabesiyle) Şerukün olarak yazılmış söz ismin yanlış yazılmış şeklidir ve bunun doğru şekliyle düzeltilmesini söylemek hala mümkün değildir". Bilindiği üzere "Kitab-ı Dede Korkut'un onuncu boyunda Şeruk'la birlikte Göğçe Gölünün, Dereşam'ın ve Êlince Kalesinin de adı geçmektedir. Buna dikkat eden araştırmacılar en çok Şeruk'un yerleştiği araziye, yani eserdeki kahramanların faaliyet gösterdiği yeri, mekanı tayin etmeye çalışmışlar.

F. Zeynalov, S. Êlizade birlikte çıkardıkları "Kitab-ı Dede Korkut'ta şimdiye dek fazla bilinmeyen ve açıklaması hala yapılmamış bazı tarihi coğrafi ifadeler ve yer adları hakkında izahlarda bulunuyorlar: "Şirokuz önemli etnonimlerden biridir...Ermenistan'daki Şirek (Şirak) yaylası ile ilgilidir. Bir yer adı olarak protobulgarlarla aynı zamanda Kafkasya'ya yakın bir yere gelip yerleşmiş şirakların adından türemiştir. Şirakların da protobulgarlar (Protooğuz) soyundan oldukları muhtemeldir- Sözün terkipteki "Okuz" veya Kuz /Guz komponenti bu düşüncüyü destekler" (KİTAB-I DEDE KORKUT, 1988:110).

Görüldüğü gibi F. Zeynalov ve S. Êlizade, Şirokuz (Şerukun) arazisini tayin ederek sözün etimolojisine değinmiş ve haklı olarak onun etnotoponim olduğunu belirtmişlerdir.

Şirek kavimlerinin eski Şaman Türklerinden oldukları, M.Ö. 3-2. yüzyıllarda Don-Terek çayları etrafında yaşadıkları ve Hazarların bir kolu olan bu kavimlerin Kafkas Dağlarını aşarak Azerbaycan'a geldiklerine, "Dede Korkut" destanlarında "Şeruk" olarak kaydedildiğine işaret edilmekte ve Düzkent rayonunda (Ermenistan coğrafyasında -A.İ.) Şirek adlı Kale ve köyün varlığına dikkat çekilmektedir. (ÊLÊKBÊRLİ, 1994:201).

Araştırmacı E. Elekberli'nin eski Oğuz yurdu olan "Ermenistan'da kurulmuş tarihi Şörêyel mahalli için tertip ettiği haritada Şirek dağ silsilesi ve Şirek Düzüğünün adlarını kaydetmiştir (ELEKBERLİ, 1994:200). Böylelikle, Şirek kavmi, adını adı geçen mevkide son zamanlara kadar korumuştur. O zaman, Nahçıvan'ın en büyük bölgelerinden birinin adı olan "Şêrur" sözü nereden kaynaklanıyor?

Bilindiği gibi, Şêrur bölgesinin doğu tarafı, Kêngêrli dağ sırası olup, Batı tarafı ise tarihte Şêrur düzlüğü adını almış ve bu söz edebi dilde Şêrur, konuşma dilinde Şeril şeklinde kullanılmış ve hala kullanılmaktadır. Hatta Şeril adıyla ilgili saz havaları da mevcuttur: "Şêrili", "Ağır Şêrili", "Orta Şêrili", "Yüngül Şerili", vs. Folklor örneklerinde de bu söz kullanılır: "Aşık Êlêşger sazı da, Nağıyı da götürüp geldiler Şerile"(AŞIG ELESGER,1972:283).

Halk arasında yaşayan Şêrur/ Şêril sözlerinin etimolojisi ile ilgili çeşitli izahlar vardır. Aras ve Arpaçayının bu coğrafyadan geçtiğini dikkate alarak Şêrirû "Şêhr-i Rûr", yani "çaylar şehri" anlamını veren söz olarak izah ediyorlar. Diğer taraftan Şêrur sözünü "Şer" ve "Ur" birleşmesinden oluşarak "Şêri vurmak, kovmak" manasını taşıdığını kaydediyorlar.

Şêri sözünün ise "Şer ve il" sözlerinden meydana geldiğini söyleyenler vardır. Merhum yazarımız Ferman Kerimzade "Hudaferin Köprüsü" romanında kahramanlardan birinin dilinden şu bilgiyi veriyor:

"Êlênd Mirzê de heç özüne yahşi yer seçmeyip. O görünen Ağrı dağıdır, bu yere Şêrur'dan başka Şêril de deyinir. Yêgin ki, Şer il demektir. Kuzeydeki dağlar büyük Eğrice yaylaklarıdır. Ağrı, Şer, Eğrice" (KERİMZADE, 1982:3 80).

Yeri gelmişken söyleyelim, bu romanda Şêrur'daki Kêngêrli köylerinden olan Karabağların da adı sadece halk etimolojisine dayanarak açıklanmıştır: "Bu hansı kenddir? -Garabağlar. Görünür bu türbede yatan kimdise onun ruhunu êziz tutup kend ehli hemişe kara giyinip, kara bağlayıp. Kendin adı da bele kalıp". (KERİMZADE,1982:38Ö).

Görüldüğü gibi verilen bu izahların hepsi yalnız halkın ifadesine dayanan gayri ilmi açıklamalardır.

"Şêrur" sözünü ilmi yönden izah etmeye çalışan araştırmacılarından biri Memmed Elli'dir. O, "Şêrur" sözünün anlamını "Ninurta Tanrının Hüneri" adlı eski Sümer Destanı ile ilişkili olarak açıklanmıştır. O destanda Şêrur Tufan Tanrısı Enli'nin oğlu Güney Tanrısı Ninurta'nın ilahi nizesinin(cirit) adıdır. Ninurta o nize ile, yani Şêrur'la yeraltındaki dünyada yaşayan ve zaman zaman yeryüzüne çıkarak ölüm ve hastalık yayan Asak adlı azman dragonları mahvetti.

M. Elli, eskiden yiğit savaşçının yenilmezliğini göstermek için onun atına, giyimine ve taşıdığı silahlara ilahi özellikler verildiğini ifade ediyor. Yazarın "silaha tapınma" inancıyla ilgili yer adları bulunduğunu belirtir (Okut, Oktar, Okuçay, Çomaktur, Qılıcan, Qılınçlı köyleri). Nize, yani Şèrur kara kuvvenin, şerin, kötülüğün düşmanıdır. O, kötülüğü vurup öldürür, kendi sahibine zafer kazandırır (ELLÎ,1985:18).

Başka bir araştırmacı, Ejder Fèrèzli "Şerur Düzü" ifadesinin önce "Şirur Düzü" olduğunu belirtir ve "Şirur" sözündeki "Şir" parçasının "Avesta"daki Şirvin'le ilgili olduğunu söyler. 'Avesta'da İyilik Tanrısı Ahuramezda'nın yardımcılarında biri -od sever babalarımızın efsanevi peygamberi- Şirvin'dir. Şirvin ateşten, ışıktan yaratılmıştır, "Şir", "Şire", "Şirin'de aynı köktendir". Yazarın mülâhazalarına göre Şèrur (Şirur) Düzü ifadesindeki "Şèr-Şir" - od; "Ur" ise nesil, soy bildirir. Onda Şèrur-Şirur Düzü- od soyunun düzlüğü gibi anlaşılır (FÈRÈZMLÎ, 1989:56).

Bizim düşüncemize göre, "Şèrur'un etnonomim olduğu herhangi bir şüpheye yer bırakmayacak kadar açıktır. Bilindiği gibi, Kaşgarlı Mahmud'un ünlü "Divan-ı Lugat't-türk" adlı eserinde Oğuzların yirmi iki boyu gösterilir, bu boylardan biri de Çaruk (Çarukluğ) olarak adlandırılır (ZEYNALOV, 1981:95).

Tarihçilerin yaptığı araştırmalara dayanarak, mevcut yirmi dört Oğuz boy birliğinin, muhtemelen on yedincisinin Azerbaycan coğrafyasında yerleşmiş olduğunu söyleyebiliriz (KURBANOV, 1988:328).

Ünlü Türk tarihçisi ve filologu Refik Özdek Kaşgarlı Mahmud'a dayanarak birçok Türk boylarıyla birlikte Çaruk boyunun da Rum İli'ne, Doğu'ya doğru uzandıklarını kaydediyor (ÖZDEK, 1993:19).

Bu bilgiye bazı Azerbaycan bilim adamlarının eserlerinde de rastlanabilir (KURBANOV, 1988:124-125).

Böylece, Doğuya doğru gelen Türk boylarından Çaruk'un adının Şèrur etnonomiminin ortaya çıkmasında esas rolü oynadığı sonucuna varabiliriz. Yani Şèrur sözünde Çaruk boyunun adı yaşamaktadır: Çaruk- Şaruk- Şèrur.

Araştırmacılar Nadir Memmedov'un da kaydettiği gibi Türk dillerinde ç-ş ses değişmesine çok fazla rastlanır (MEMMEDOV, 1993:166).

Görüldüğü gibi, ç-ş ses değişmesinin sonucunda Çaruk sözü Şèruk şekline dönüşmüştür, daha sonra kelime yeniden fonetik değişmeye uğrayarak "Şèrur" şeklini almıştır. Eski Oğuz yurdu olan Şèrur ve onun çevresinde, etnotoponimlerle ilgili özel adlar çoktur. Şèrur bölgesinin dağlık tarafı eski Türklerden Kengerlerin ismini bugüne kadar nasıl koruyup saklamışsa, düz arazide yerleşenler, yani Çaruklar (Çaruklular) da bugün Şèrur sözünde adlarını yaşatırlar. Şèrur bölgesinde olan Demirci, Karhun, Yayı, Hèlèç, Èlèlişler gibi köy adla Türk kavimlerinin adını aks ettirmiyor mu?

Şèrr büyük bir coğrafyanın adı olduğundan muhtemeldir ki, bu yer Çaruk boyunun adı ile adlanmış, köylere ise bu boya dahil ayrı ayrı kabilelerin isimlerini almıştır.

Çaruk boyunun Oğuzlardan olması ve bu topraklarda yayılması, "Kitab-ı Dede Korkut" ve özellikle Oğuz yiğitlerinden bahsedilmesi bu düşüncüyü doğrular niteliktedir ve destanda adı geçen Şèruk, şimdiki Nahçıvan vilayetinde bulunan Şèrur'dur. Bu düşüncüyü Şèrur'un coğrafi konumuna da dayandırabiliriz.

"Kitab-ı Dede Korkut'un onuncu boyunda, Oğuz yiğidi Èkrek'in üç yüz yiğitle birlikte yürüyüşe çıkarak Şèrur'un kenarından Göğce Denizine kadar olan sahayı yağmaladıkları ve sonra Èlince Kalesine yöneldikleri anlatılır.

Fikrimizce, Èkrek Göğce Denizinden sonra yürüyüşüne devam etmiş ve Èlince Kalesine kuzeyden de gelmiş olabilirdi. Onun kardeşi Sekrek ise üç gün at çaparak (koşturarak) Dereşam'dan geçip Èlince Kalesine kadar gelir (Güneyden).

Dereşam, Aras'ın sol yakasından Èlince'nin Güneybatısında bulunmaktadır, (şimdi orada demiryolu istasyonu vardır). Şèrur düzü de Aras'ın sol kıyısındadır. Böylece Sekrek Şèrur'dan çıkmış, Aras boyunca ilerleyip Dereşam'a gelmiş, oradan da Èlince Kalesine gitmiştir.

Destandaki "Şèruk'un ucunda" ifadesi Şèruk'un son noktası, ucu anlamındadır ki, bu da Sèdèrèk yerleşim merkezinin üç-dört km güneyinde yerleşmiş olan, şimdi "Şèrur Yeri" adıyla bilinen coğrafyayla ilgili olabilir. Söylenenlere göre burada eski bir şehir varmış. Bazı yazarlar Sèdèrèk sözünün de destandaki Sekrek adıyla ilgili olduğunu kaydediyorlar (MEMMEDOV, 1973).

Bütün bunlarla birlikte, Şêrur - Şêril sözüne fonetik yapı olarak yakın olan bir Türk kavmi de vardır- Şêrey. Azerbaycan İlimler Akademisi üyesi Prof. A. Kurbanov'un bu yakınlarda yayımlanan bir makalesinde bazı Türk Toplulukları ile birlikte Şirey'de de bahsedilir: "Cücekent birleşik bir etnonimik yapıya sahiptir. Burada çeşitli Türk topluluklarının isimleri geçer: Kararvanlılar (Kara kurbanlılar), Dervişler, Caggarlar, Sahatdar (Sakatlar), Êlleziler, Çırpanlar, Tölleşler, Sünnetler, Yelmemeddiler (Yelmemedliler), Boçallar,

Demirçiler, Serçeler, Karakeller, Beyler, Şêreyler, Gazaglar, Cıdalar vs. Bu adların bazılarını toponim gibi, başka başka yerlerde rastlayabiliriz" (KURBANOV,1996).

Şêrur- Şêril sözlerinin meydana gelmesinde bu topluluğun (Şêrey'in) rolünün de bulunması mümkündür. Ama Şêrey topluluğu hakkında henüz geniş bilgimiz olmadığından ilk açıklamaya ulaşamıyoruz.

"Şêrur" sözünün etimolojisi hakkında araştırmacıların daha tutarlı açıklama verebileceklerine inanıyoruz.

KAYNAKLAR

ÈLÈKBÈRLİ, Èziz

1994	Kedim Türk-Oğuz Yurdu "Ermenistan" , Sabah Neşriyyatı, Bakı.	MEMMEDOV, N. 1993	Azerbaycan'ın Yer Adları , Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı.
CEMŞİDOV, Şamil 1977	Kitab-ı Dede Korkud , Elm Neşriyyatı, Bakı.	MEMMEDOV, Vakif. <u>12.Oktyabr.1973</u>	"Şêrur'de Bir Şêhər Varmış", Azerbaycan Müellimi Gazeti .
ELLİ, M. 1985	Elm ve Həyat Jurnalı , Bakı, No. 12.	ÖZDEK, Refik 1993	Türkün Kızıl Kitabı , II Kitap, Yazıcı Neşriyyatı, Bakı.
FƏRZƏLİ, E. 1989	Dede Korkud Yurdu , Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakı.	ZEYNALOV, F. 1981	Türkologiyanın Esasları , Maarif Bakı.
KƏRİMZADƏ, F. 1982	Hudaferin Köprüsü , Yazıcı Neşriyyatı, Bakı.	1988	Kitab-ı Dede Korkud Yazıcı Neşriyyatı, Bakı
KURBANOV, Afat 1988	Azerbaycan Dilinin Onomologiyası , Maarif Neşriyyatı, Bakı.	1978	Kitab-ı Dede Korkud Gençlik Neşriyyatı, Bakı
19.İyun.1996	"Cücekənd Yazılı Abidelerinin Sırrı", Halk Gazeti ,No:117.	1972	"Aşık Êlêskêr'in Nahçıvan Seferi", Aşık Êlêskêr , H Kitap, Elm Neşriyyatı, Bakı.